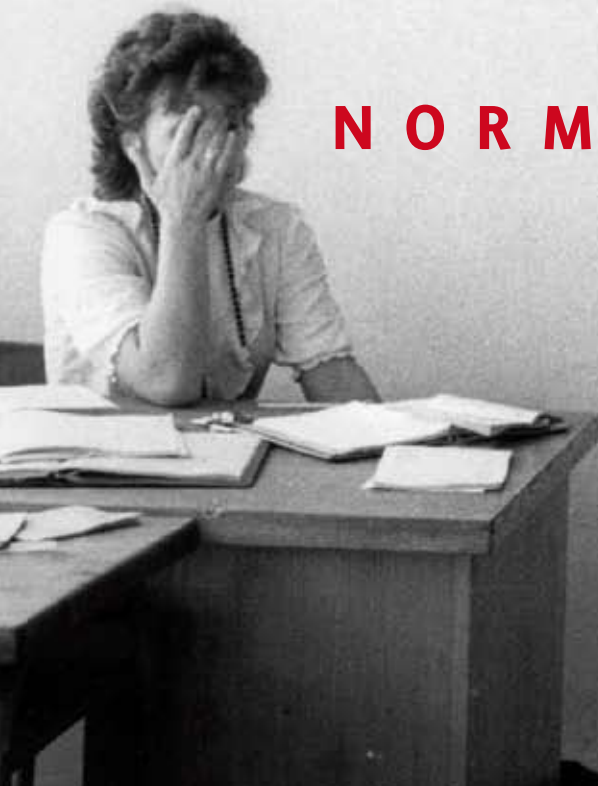

N A Š E

N O R M A L I Z A C E

NAŠE NORMALIZACE

Člověk v tísni

Jeden svět na školách, Příběhy bezpráví

© Člověk v tísni, o. p. s.
Všechna práva vyhrazena
ISBN: 978-80-87456-11-8

OBSAH

ÚVODEM — Karel Strachota	6
NORMALIZACE – CO TO BYLO? — Adam Drda	8
JEN AŽ SE CHUMELÍ Z průmyslovky do ČKD, pak mezi kulisáky a nakonec do světa — Lubomír Martínek	15
ZÁKLADNÍ LENINSKÉ PRINCIPY O „pravém pekle“ železáren na jihu Moravy a zednické partě z Malé Strany — Jaroslav Formánek	19
JAKO TOPIČ JSEM SE NAUČIL TRPĚLIVOSTI Rozhovor s Ondřejem Němcem o národním podniku Kartografia a práci v kotelně	25
PROČ JSEM SE NESTAL PEDAGOGEM O prověrkách, knihovně, rozvojení mysli a práci v JZD Lípa — Josef Mlejnek	31
„POLITICKY SE NEANGAŽUJE. JE ZAMĚŘEN NA SVOU ODBORNOST.“ Rozhovor s profesorem Milanem Ellederem o (ne)vyjždění na kongresy a podmínkách vědecké práce vůbec	35
PALACH, HUSÁK... A KONEC O znormalizované televizi, likvidovaném filmu a životě mimo profesi — Ljuba Václavová	41
VNUCENÁ ŠESTNÁCTILETÁ PŘESTÁVKA Rozhovor s Marií Rút Křížkovou, především o práci učitelky – signatářky Charty 77	47
(MÉ) HUSÁKOVY DĚTI O výchově potomků, mateřství a všudypřítomné kontrole nepřizpůsobivých rodičů — Jarmila Johnová	53
U NÁS NA VSI O tom, jak konzumní socialismus dokonal proměnu venkovského života — David Bartoň	59
HAF-HAF-HAFÉ ŠTĚKOT? PROBOUZENÁ DUŠE? Několik vzpomínkových fragmentů na maloměstskou základní školu — Miloš Doležal	63
NORMALIZAČNÍ HVĚZDNÉ VÁLKY O Orwelovi, branných cvičeních a pocitu života na prahu apokalypsy — Josef Mlejnek jr.	69

GYMNÁZIUM NA SEVERU	73
O Svazu socialistické mládeže a středoškolákově „perestrojce“ — <i>Daniél Kaiser</i>	
DEUS EX MACHINA	77
O studiích na sinologii a orientalistice a zázračném vycestování do Číny — <i>Martin Hála</i>	
JAK CLIVE SINCLAIR ROZVRACEL SOCIALISMUS	83
O studiích technické kybernetiky, o západních počítačích – a taky o tom, kolik nás stálo předlistopadové zřízení — <i>Pavel Kohout</i>	
VÝKVĚT VOJSK VARŠAVSKÉ SMLOUVY	89
O roce života u „raketáků“ v Jihlavě a v Mariánských Lázních — <i>Karel Strachota</i>	
OTA	95
O vojenské službě a příteli s krycím jménem Hlina — <i>Petr Důdek</i>	
MOHL ZE MNE BÝT FOTBALISTA V ŠUSŤÁKOVÉ SOUPRAVĚ	99
Rozhovor s Pavlem Rajčanem o severních Čechách, fotbalu, spartakiádě a síle kultury	
V TUNELU BEZ PANÁČKŮ	105
O práci v továrně národního podniku Sfinx a zvláštní škole v Krásném Březně — <i>Jan Šicha</i>	
JEDLIČKÁRNA	109
O práci sanitáře v ústavu pro tělesně postižené — <i>Ondřej Štindl</i>	
DĚTI ODDĚLENÉ OD SVĚTA	113
Rozhovor s Terezií Hradilkovou o práci se zrakově postiženými	
V NAKLADATELSTVÍ ALBATROS	119
O práci redaktora dětských knih, ideologickém dohledu a malých vítězstvích — <i>Leo Pavlát</i>	
PROJEKTÁKY – TOVÁRNÝ NA ARCHITEKTURU	123
O socialistické výstavbě, panelácích a „urbanismu jeřábové dráhy“ — <i>Zdeněk Lukeš</i>	
KDYŽ JE V ZEMI NEPŘÍTEL, TAK SE KARIÉRA NEDĚLÁ	127
Rozhovor s Viktorem Karlíkem o výtvarném provozu osmdesátých let	
NEJLEPŠÍ ROKY MÉHO ŽIVOTA	133
O snaze stát se herečkou, bytovém divadle a životě se špatným kádrovým původem — <i>Tereza Boučková</i>	

CO MI GUSTÁV DAL – A VZAL	137
O osamělém dospívání, prezidentské nenávisti a vystěhování do Norska — Jan Hájek	
HOSPODY JAKO VEŘEJNÝ PROSTOR	141
O místech, která stát zcela neovládl a dnes na ně lze nostalgicky vzpomínat — Zbyněk Petráček	
ŠLAPAL PO MNĚ ŠLAPÁK...	145
Rozhovor s Karlem Širmerem o Klamovce, podniku RaJ a zavedeném zásobovacím systému	
VLASTNĚ TO SKONČILO DOST SMUTNĚ	149
Rozhovor se Zdenou Tominovou o rodinném životě pod tlakem StB a nuceném odchodu z vlasti	
ODSOUZEN ZA ŠPIONÁŽ	155
O pokusu odejít do svobodného světa a následném věznění v Minkovicích — Petr Hauptmann	
VÝHODY, KTERÉ MI VYHOVUJÍ ANEB NORMALIZACE V STB	159
O normalizačních důstojnících Státní bezpečnosti, kteří se podobali svým předchůdcům z padesátých let — Petr Placák	
KLAM, KTERÝ NIKOHO NEOKLAME, LEŽ, KTERÉ NIKDO NEVĚŘÍ	165
O Praze na konci sedmé dekády pohledem návštěvníka z Británie — Roger Scruton	
NĚCO TAK NENORMÁLNÍHO...	169
O potížích s pojmenováním a o tom, proč je třeba znát individuální příběhy — Miroslav Petříček	
NORMALIZACE	173
O havlovském zelináři, kontinuitě let 1948–1989 a zásadním listopadovým zlomu — Bohumil Doležal	
FOTOGRAFICKÁ PŘÍLOHA	177

ÚVODEM

Milí čtenáři,

každý rok v listopadu pořádá společnost Člověk v tísni **Měsíc filmu na školách**. Během této akce, která je součástí našeho projektu **Příběhy bezpráví**, probíhají ve stovkách základních a středních škol filmové projekce, besedy s politickými vězni a odbojáři, setkání s historiky, režiséry, dokumentaristy. V průběhu celého školního roku pak nabízíme pedagogům rozsáhlou řadu audiovizuálních materiálů a metodických příruček, organizujeme pro ně semináře a konference, pravidelně připravujeme projekty určené mladým lidem. Naše motivace se za několik let nezměnila, máme za to, že moderním československým dějinám je ve výuce věnována menší pozornost, než by bylo třeba, a pokoušíme se přispět ke změně. Děláme to způsobem, který vede žáky nikoli k tomu, aby se biflovali nazpaměť nějaký závazný a jediný správný výklad historie, nýbrž k samostatnému přemýšlení, k zájmu o události a osudy, o nichž se z různých důvodů dlouho mlčelo nebo mlčí, k porozumění životu v nesvobodě. Stručně řečeno, snažíme se mladým lidem přinášet informace, které by se k nim jinak dostávaly obtížněji nebo vůbec ne.

Letos se **Měsíc filmu na školách** koná po sedmé – a stalo se již tradicí, že s každým ročníkem vzniká nová doprovodná publikace. Vyšla tak například brožura **Z vězeňských spisů**, která doplňovala stejnojmennou výstavu a přibližovala příběhy lidí perzekuovaných z politických důvodů v letech 1948 až 1989. Další dvě knížky, **Cesta ke svobodě** a **Příběhy vzdoru**, se věnovaly těm, kteří aktivně čelili komunistickému bezpráví. Vloni jsme vydali publikaci **Mýty o socialistických časech**, která se zabývala obdobím tzv. normalizace. Tušili jsme, že právě touto knihou vstupujeme na tenký led: Normalizace není uzavřená historická kapitola, většina současníků ji prožila, psát o ní znamená dotýkat se minulosti, která tak úplně minulostí není. Mýty o socialistických časech jsme vydali, protože se nám zdálo – a dosud zdá –, že období sedmdesátých a osmdesátých let je čím dál častěji (ve filmech, televizních pořadech, různých článcích, odborných pracích, ale třeba i v soudních verdiktech) prezentováno s nemístnou mírností a shovívavostí. Vyšli jsme z teze, kterou stále sdílíme, že totiž „husákovský socialismus“ byl vůči občanům ČSSR nepřátelský, nepřinesl jim nic dobrého, a to dobré, co se tehdy zrodilo, vzniklo státní moci navzdory.

Chtěli jsme vyvolat diskuzi, což se nepochybně zdařilo. Mýty o socialistických časech byly naší první knížkou, která šla do volného prodeje, a soudě podle počtu prodaných kusů ji čtenáři shledali jako zajímavou. Rozsahem nevelká publikace zároveň vyvolala řadu odmítavých reakcí, jejichž počet i dikce byly pozoruhodné. Tři autoři textů, dva novináři a jeden politolog, neudělali nic jiného, než že předlistopadové časy popsali kriticky – a zdá se, že už jen samotný fakt takového pohledu na věc byl považován za cosi nepatřičného. Bylo nám vytýkáno, že knížka je nevhodná pro výuku a že autoři nejsou historici, ačkoli jsme hned v úvodu zdůraznili, že se nejedná o odbornou práci či učebnici. Nikdo nepolemizoval s jednotlivými kapitolami, nikdo nedoložil, že se autoři dopustili lži, nikdo také nenapsal, co přínosného a pozitivního z normalizace vzešlo. Většina těch,

kteří varovali před nevyváženou výukou soudobých dějin (k níž by prý naše publikace mohla přispět), se také do té doby vůbec nepozastavovala nad skutečností, že se řada studentů během výuky v podstatě nesetká s obsáhlejším výkladem let 1948–1989.

Usoudili jsme, že téma loňské knihy je velmi důležité, že představuje jakousi „společenskou bolest“ a že bychom v něm měli pokračovat. Výsledkem je sborník **Naše normalizace**, který teď držíte v ruce. Přispělo do něj více než třicet lidí, znovu to nejsou (až na jednu výjimku) historici – a nevidíme žádný důvod, proč by být měli. Jak už bylo řečeno, texty ve sborníku pojednávají o minulosti, která je dosud živá, a jakkoli jsou odborné historické práce pro její poznávání a hodnocení nepostradatelné, nepředstavují jediný legitimní zdroj poznání. Osobní zkušenost je stejně cenná, často postihne i věci, které zůstávají na okraji zájmu historiků. A svědectví lidí, kteří o životě v diktatuře vypovídají z jasně uchopitelného mravního hlediska, může být v mnoha ohledech významnější než beznázorové průměrování lidských postojů, z něhož stejně žádný objektivní obraz minulosti nevzniká.

Sborník **Naše normalizace** objektivní není. Nežádali jsme o příspěvek ty, kdo „za Husáka“ bez skupulí dělali kariéru, nezajímali nás funkcionáři KSČ ani další aparátníci. Chtěli jsme, aby o normalizaci psali především lidé, kterým režim po sovětské okupaci vadil, kteří se vůči němu snažili vymezit a něco smysluplného v něm navzdory komplikacím vykonávat, kteří z různých důvodů pasivně nepřijímali diktované podmínky. To nutně neznamená, že museli být disidenti a že si pro život v té době nastavili stejné osobní mantinely. Chtěli jsme také (a to bylo dalším kritériem pro výběr příspěvateľů), aby sborník postihl různé oblasti života, dobové problémy a profese. Na konci knihy najdete obrazovou přílohu – snímky fotografů, kteří systematicky dokumentovali každodennost sedmdesátých a osmdesátých let. Fotografie volně korespondují s texty, ale přirozeně je nelze chápat jako pouhou ilustraci, dávají samostatnou výpověď.

V případě této knihy snad není třeba zdůrazňovat, že se nejedná o učebnici – také není určena výhradně žákům českých škol, ale komukoli, kdo má o „normalizační vzpomínky“ zájem. K eventuální obavě, abychom snad prostřednictvím jednotlivých autorů a respondentů nevnucovali mladým lidem naši verzi historie, mohu jen poznamenat, že žijeme ve svobodné společnosti, v níž se rozličné názory a zkušenosti mohou svobodně střetávat. A že bychom mladé lidi a jejich pedagogy neměli v tomto směru podceňovat. S ohledem na mladší čtenáře, kteří dospívali po roce 1989, bych na závěr přesto rád zmínil jednu věc: V textech se objevuje řada dobových názvů, jmen a termínů, kterým možná nebudou rozumět. Věřím, že si je dokážou osvětlit právě při debatách s učiteli, ale i s rodiči a staršími lidmi vůbec.

Děkuji všem, kdo se na přípravě této knihy podíleli.

— Karel Strachota

ředitel projektu *Příběhy bezpráví*

NORMALIZACE – CO TO BYLO?

V poslední době je módní zdůrazňovat, že komunismus v Československu měl různé vývojové fáze, a že je tudíž nevhodné používat pro zřízení v letech 1948–1989 souhrnný termín, například *totalitní režim* nebo *totalitní systém*. Potíž samozřejmě není v tom, že by snad vláda KSČ neprocházela vývojem a proměnami, nýbrž v tom, že většina kritiků jednotného pojmenování míří ke zjevnému cíli – rozkouskovaná minulost, zbavená kontinuity, najednou nevypadá až tak problematicky, otázky, které bychom si v souvislosti s ní a s naším tehdejším jednáním měli klást, se náhle nejeví tak naléhavé. Nejčastější „fázování“ vypadá následovně: O padesátých letech není sporu, nedá se popřít, že čs. společnost ovládal komunistický teror; léta šedesátá jsou (zkresleně, ale takřka všeobecně) pojímána jako čas liberalizace; okupace v roce 1968 pak představuje zlom, po němž následuje upevnění prosovětské vlády (cca do roku 1971/72), a pak už přichází nová éra (v současné terminologii řady historiků, sociologů či politologů označovaná mj. jako *socialistická diktatura* či *posttotalitarismus*), režim, který byl sice nepřijemný, ale s tím pounorovým jej nelze srovnávat.

Nedávno to výstižně formuloval místopředseda Senátu Petr Pitthart v článku pro Lidové noviny: „A jaký že to byl režim, který nás lámal v čase normalizace? Jaké mučicí nástroje na nás ‚totáč‘ používal? Když se proti režimu statečně bojovalo i tím, že se uteklo z prvomájového průvodu hned ze seřadiště? A pak se o tom vyprávělo... Víc si snad ten ubohý režim ani nezasloužil – pokud ovšem někdo nechtěl vyhazovat do vzduchu jeho sochy.“ Nesoudnost Pitthartova výroku – patrnou i ze zkušenosti části autorů tohoto sborníku – teď nechám stranou, jde spíš o to, jakého trendu je součástí, co vyjadřuje: V letech 1948–1989 jsme tu vlastně neměli jeden politický režim, ale několik – a skutečně zle bylo jen v prvních letech po Gottwaldově převratu a snad i těsně po sovětské okupaci.

Interpretace normalizace je pro tento výklad moderní historie i pro polemiku s ním zásadní. Padesátá léta jsou daleko (a o bratry Mašiny se lze hádat do nekonečna), k letům šedesátým se žádná vzrušená debata neváže (něco jiného jsou nostalgické vzpomínky na kulturní vzepětí), ovšem poslední dvě dekády komunismu se dotýkají každého druhého člověka, v mnoha směrech ovlivňují současnost, koneckonců i stále silná Komunistická strana Čech a Moravy se jejich „přínosu“ (tzv. socialistických výdobytků) ve své ideologii drží jako klíště. Co tedy vlastně *normalizace* byla? Nejstručnější odpověď zní, že návrat KSČ k diktatuře sovětského typu počínající okupací v srpnu 1968 a končící listopadovým převratem v roce 1989. K tomu je však třeba přidat pár poznámek týkajících se *normalizačního procesu* a jeho povahy.

V Československu, od roku 1948 nedílné součásti sovětského impéria, se nikoli v šedesátých letech, ale teprve na samém jejich konci podařilo znovu zavést jedinou skutečně zásadní svobodu, vlastní západním demokraciím, totiž svobodu projevu. V praxi se do jisté míry prosadila například i svoboda shromažďování, ale pokřivená a neúplná, politické sféry se v podstatě netýkala. Špičky KSČ během „reformního procesu“, který vrcholil na jaře 1968, nechtěly demokracii, nýbrž „demokratici“, národ to ovšem vnímal jinak: Když se v systému objevila skulina, využil jí a začal přirozeně

mířit k demokracii jako takové. Komunistická strana (v ústavě nadiktovaná vůdčí síla) se tehdy ocitla ve slepé uličce. Kdyby „demokratizace“ pokračovala dál, vedla by nevyhnutelně k dalšímu otevírání občanského prostoru, dřív nebo později by přišla na řadu otázka svobodných voleb, otázka soukromého podnikání atd. – jedna svoboda logicky plodí touhu po další svobodě. Reformní KSČ neměla jasno v tom, kam až lze „reformismus“ nechat zajít, moskevské politbyro, které se své kolonie nehodlalo vzdát, však situaci analyzovalo přesně. A rozhodlo se (slovy Milana Šimečky) zajistit *obnovení pořádku*. Okupace „armádami Varšavské smlouvy“ byla ve skutečnosti okupací sovětskou, rozhodnutí padlo v Moskvě, která Varšavskou smlouvu vytvořila a ovládala. Smyslem okupace bylo vrátit gubernii, která se začínala vymykat kontrole, zpátky na řetěz – ze sovětského pohledu k normalitě. Proto normalizace.

Je možné popisovat jednotlivé praktické kroky, které normalizaci zaváděly a postupně tvořily, sestavovat jakousi chronologii, věnovat se vnitřnímu konfliktu mezi funkcionáři KSČ, ale nemyslím, že by to bylo nutné – nejsem historik a nechci práci historika suplovat, na to téma existuje dost a dost odborných prací. Jen stručně k počátkům: Stabilizace režimu začala tím, že představitelé reformní KSČ, odvezení do Moskvy, podepsali (s čestnou výjimkou Františka Kriegela) tzv. moskevský protokol, v němž slíbili poslušnost vůči direktivám svého „řídícího centra“. Dopustili se tím podrazu na čs. společnosti, protože popřeli celou svou dosavadní politiku (nebo aspoň tu, kterou veřejně prezentovali), zradili důvěru, kterou do nich lidé vkládali. Brzy poté, 16. října 1968, byla podepsána smlouva „o dočasném pobytu sovětských vojsk“, uzákoňující přítomnost okupační armády na území Československa (pro hlasovalo 228 poslanců Národního shromáždění, 10 se zdrželo a pouze 4 byli proti). Postupně docházelo k výměně zkompromitovaných komunistických politiků (viděno z pohledu politbyra KSSS) za novou, neostaliniistickou kolaborantskou garnituru. 17. dubna 1969 byl do funkce generálního tajemníka KSČ zvolen Gustáv Husák, klíčová postava normalizačního režimu. Po demonstracích 18.–21. srpna 1969 schválilo předsednictvo Federálního shromáždění tzv. pendrekový zákon, který umožňoval tvrdě postihovat kohokoli, kdo „narušoval socialistický společenský řád“ (zákon podepsali významní reformisté Svoboda, Dubček a Černík). Od ledna 1970 probíhaly prověrky řadových straníků, z KSČ byla vyloučena či vyškrtuta zhruba třetina z jednoho a půl milionu členů. Současně probíhaly čistky i mezi nestraníky a veškerou inteligencí, došlo k obnově kádrového pořádku, ze zaměstnání bylo vyhozeno několik set tisíc lidí. V prosinci 1970 přijalo nové vedení KSČ dokument nazvaný Poučení z krizového vývoje, závazný výklad událostí v Československu, který pak platil beze změny až do roku 1989, a to i jako nástroj politické výchovy ve školách (pamatuju si, že v polovině osmdesátých let jsme ho ve „školní verzi“ s učebnicemi nafasovali). Obnovu cenzury a propagandy netřeba zmiňovat.

Normalizace se dnes velmi často vykládá a hodnotí sama o sobě, respektive ve vztahu k reformám roku 1968 a k pražskému jaru. Přitom vidět její kontinuitu s předchozím – poúnorovým – režimem (a z výčtu perzekučních opatření už je patrná) je naprosto zásadní. Historik Jaroslav Cuhra to před časem pojmenoval v televizní diskuzi na ČT 24: „Všechna klíčová pravidla a zákony se nerodily v normalizaci, Husák nebuduje nějaký jiný systém. Pouze oprašuje a znovu uvádí do chodu systém, který byl vytvořen

v padesátých a částečně v šedesátých letech. A to obsahuje celou tu širokou škálu od kádrových pořádků, nomenklatury až po trestní zákoník a řadu dalších věcí. Čili u normalizace je klíčovým problémem to, že když se vytrhne z kontextu, vypadá jako z Marsu. Jakmile se ale zařadí do děje od února 1948, vypadá srozumitelněji.“ (Jen na okraj, kontinuita je dobře patrná například z příspěvku Petra Placáka v tomto sborníku, který ukazuje, jak se konstituovala normalizační Státní bezpečnost.)

Občanský vzdor se po sovětské okupaci rychle vyčerpával. Jan Palach se upálil na protest proti počínající společenské letargii v lednu 1969 (mělo to obrovský ohlas), pak už se – s několika výjimkami, jako byly pražské a brněnské srpnové demonstrace – normalizační politika etablovala. Důvodů se dá zmínit hodně (počínají už jen faktem, že komunistická represe se opírala o obrovskou okupační vojenskou sílu a lidé si čím dál víc uvědomovali, že není žádná politická skupina, do níž by mohli vkládat naděje), ale stojí za to mezi nimi opět vyzdvihnout svázanost s minulostí. Skoro všichni občané Československa si pamatovali na to, co se dělo v padesátých letech – „nový“ režim pro ně ve skutečnosti nepředstavoval novum, nýbrž něco, co už důvěrně znali a čeho se báli. V roce 1968 se navíc díky svobodě slova a publikovaným vzpomínkám politických vězňů dozvěděli, jak rozsáhlý a intenzivní byl teror padesátých let a co je teoreticky může čekat, pokud budou zlobit a nepřijmou podmínky. Reformě-komunističtí intelektuálové, straníci, kteří v padesátých letech patřili k budovatelům diktatury a k politické elitě, mohli být nápoem násilí a šikany za Husáka zaskočení o dost víc než „obyčejní lidé“ – plošnou represi zažívali na vlastní kůži poprvé, což se o nekomunistech (a těch byla ve společnosti většina) tvrdit nedalo. KSČ s tím nepokrytě počítala, zdá se dokonce, že komunistický aparát se zkušeností obyvatelstva vysloveně pracoval: Politické soudní procesy s „nepřáteli socialismu“ dostaly širokou publicitu, dávalo se jimi (například už v roce 1972) najevo, co se stane těm, kdo se nepřizpůsobí. Paměť se tím probouzela, strach se posiloval. Podobné je to s obnovou kádrování: Lidé čelili tvrdému vydírání, přičemž věděli, že jejich postoje ovlivní nejen jejich budoucnost, ale i život jejich dětí a dalších příbuzných, že režim si nárokuje jejich loajalitu, a přitom si bere jejich nejbližší jako rukojmí. Požadavek na prokázání loajality tedy nevnímali jako formalitu, ale životně důležitou otázku.

Do hlubších úvah, proč byli Češi k Husákovu režimu v tak velké míře (a tolik let) loajální, se pouštět nechci, je to věc komplikovaná a vydala by na samostatnou studii. Teorie, podle níž uzavřel „lid“ s komunistickým aparátem (s „mocí“) nepsanou smlouvu (sociální kontrakt), případně se „zaprodal“ za ekonomické výhody, mi připadají příliš paušalizující, podobně se mi jeví i myšlenka, že lidé si žili své každodenní životy jaksi „mimo režim“, nestarali se o něj, neuvědomovali si, v čem pobývají. Socialistickou společnost nepochybně ovládal strach (nešlo jistě po celou dobu o nějaké hrůzné obavy, ale o strach přítomný v každé společnosti, o jejichž jednotlivých členech může rozhodovat státní aparát a kdy je jejich možnost obrany prakticky znemožněna). Současně občané ČSSR (v té době fakticky jen zneprávnění „pracující“) věděli, že politickým a z toho plynoucím existenčním nepřijemnostem se lze za určitých okolností a do jisté míry vyhýbat. Jak přibývalo normalizačních let, narůstala logicky i demoralizace. Chování, které bylo na samém počátku let sedmdesátých považováno za amorální nebo nevhodné (případně kolaborantské),

přestalo být výlučné, posouvaly se normy, kariéra v rámci vymezených mantinelů se stávala běžnou věcí stejně jako účast na prorežimních rituálech, nad jejichž významem asi mnozí skutečně přestali uvažovat. Typickou ukázkou je v tomto směru chození k volbám. Devadesát procent lidí se obtěžovalo jít pravidelně k urnám, ačkoli to nemělo vůbec žádný smysl – a hlavním důvodem byla (soudě podle řady vzpomínek) kombinace „návyku“ a strachu z důsledků nesplněného požadavku. Dokonce i všední život za normalizace navazuje na minulost. Jestliže se typickým pro to období stalo drobné přiřadání a rozšířilo se heslo „kdo nekrade, okrádá rodinu“, zase lze vidět kořeny v poválečné a poúnorové likvidaci soukromého vlastnictví, protože právě tehdy se zrodila neúcta k cizímu majetku.

Ale zpátky k otázce, jak normalizaci vlastně říkat. Jestliže přistoupíme na to, že existuje zřetelná kontinuita mezi poúnorovým a posrpnovým režimem, můžeme normalizaci zařadit pod termín *totalitní systém*? Na definici totalitarismu a její přesné aplikaci se odborníci pochopitelně neshodnou, ale nejčastěji se uvádí pět hlavních „totalitních znaků“, které definoval Raymond Aron (cituji z knihy *Demokracie a totalitarismus*):

Za první: *Fenoménu totalitarismu patří k režimu, který poskytuje jedné straně monopol na politickou činnost. V normalizačních letech byla tato podmínka naplněna – vládla sice „Národní fronta“, ale podíl lidové a socialistické strany na moci byl pouhou formalitou, vůdčí úloha KSČ (vepsaná do ústavy) je zcela nepochybná. V zásadě všechny společenské organizace sloužily jako „převodové páky“ direktiv KSČ.*

Za druhé: *Monopolní strana je vedena nebo vyzbrojena ideologií, které přikládá absolutní autoritu a která se v důsledku toho stává oficiální státní pravdou. Státní (komunistická) ideologie byla za normalizace v plné síle obnovena a uplatňována, existovaly její závazné předpisy (viz Poučení z krizového vývoje), lidé byli pravidelně nuceni k tomu, aby ideologii vzývali a deklarovali jí podporu. Stát se nepřetržitě a po celou dobu (tj. i v osmdesátých letech) snažil se svou ideologií pronikat do soukromé sféry, vnucoval ji rodinám, dětem ve škole, podřizoval jí zájmová sdružování. Jistě, do hlav lidem vstoupit nemohl, toleroval jim určitý prostor svobody v soukromí, ale jejich loajalitu a ideologickou uvědomělost při nejrůznějších příležitostech testoval.*

Za třetí: *K šíření této oficiální pravdy si pak stát vyhrazuje dvojí monopol, monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování. Všechny komunikační prostředky, rádio, televize, tisk, jsou řízeny a ovládnuty státem a těmi, kdo ho zastupují. Monopol prostředků násilí byl po okupaci obnoven, a to v rozsahu, který KSČ odhadla jako nutný. Je sice pravda, že v ČSSR nebyl po roce 1968 zaveden stejně tvrdý a plošný teror jako po únoru, ale ve zlomené společnosti zbavené odbojných elit, která už za sebou měla předchozí dvě desetiletí rudé diktatury, nebyl brutální teror zapotřebí – nahrazovaly ho čistky, dohled, šikana, perlustrace. A pokud zapotřebí byl, například (ale nejen) proti disentu, neváhala k němu KSČ přistoupit. Stačí připomenout kampaň a represi kolem Charty 77, která si s padesátými lety nezadala jen v tom, že hlavní aktéři nedostali doživotí či trest smrti, perzekuci under-*

groundu, akci Asanace z počátku osmdesátých let atd. K prostředkům násilí patří i soudnictví podléhající politickým direktivám. Co se týká monopolu na prostředky masové komunikace, byl obnoven a zůstal v platnosti až do roku 1989, narušován pouze zahraničním vysíláním a samizdatovou produkcí. I ta oficiální média, která na sklonku osmdesátých let působila o něco liberálněji (viz časté vzpomínky na Mladý svět), podléhala pečlivému doзору.

Za čtvrté: Většina ekonomických a profesních aktivit je podřízena státu a stává se jistým způsobem součástí státu samého. Protože stát je neoddělitelný od své ideologie, je většina ekonomických a profesních aktivit zabarvena oficiální pravdou. I v tomto bodě normalizační režim Aronovu definici naplňuje. Dá se k tomu snad jen dodat, že občan (pracující) byl v Československu za normalizace natolik vtažen do systému, že se de facto stával součástí režimu – až na několik málo výjimek byl každý zaměstnancem státu, každý měl své kádrové materiály, vyplňoval požadované dotazníky, v exponovanějších profesích sliboval věrnost zřízení, jeho kariéerní postup byl podmíněn většími a většími projevy loajality.

Za páté: Protože všechno je státní činnost a protože každá činnost je podřízena ideologii, je chyba, které se někdo dopustí v ekonomické nebo profesní činnosti, současně chybou ideologickou. Odtud vyplývá nakonec politizace, ideologické přehodnocení všech možných chyb jednotlivců a jako závěr teror policejní i ideologický. V tomto směru si vládnoucí aparát počínal za normalizace výběrově. Ideologizace profesních či osobních selhání se neuplatňovala ani zdaleka důsledně, současně však byla ve společnosti trvale přítomná, krádež se stávala „rozkrádáním majetku v socialistickém vlastnictví“, problematický občan byl trestán za to, že „nežije životem řádného člena socialistické společnosti“, a pokud stát trestal meloucháře, trestal ho za „nedovolené podnikání“ atd. atp.

Z toho všeho podle mého názoru vyplývá, že normalizace představovala návrat totalitního státu sovětského typu, byť v silně modifikované, postupně „zmodernizované“ variantě. Nikdo zatím přesvědčivě nevysvětlil, proč by normalizační režim neměl být jako totalitní označován. Někteří politologové operují s pojmem posttotalitarismus (přesněji posttotalitní varianta autoritativního režimu), je ovšem otázka, jestli mezi totalitarismem v poslední fázi a posttotalitním autoritativním režimem ve fázi první nevede až příliš křehká a volně interpretovatelná hranice. Nezačíná posttotalitarismus teprve nástupem Michaila Gorbačova a postupnou proměnou moskevského centra, která se v různé míře odrážela v jednotlivých státech impéria? Další, již zmíněný termín *socialistická diktatura* pak může sloužit maximálně jako pomocný, ale nejspíš ani to ne. Československé společnosti v letech 1968–1989 nediktovali její život žádní socialisté, nýbrž KSČ; a ta zas nediktovala socialismus (být to propaganda tvrdila), nýbrž řídila podle potřeb Moskvy masu bezprávných pracujících... Ať už se ale nakonec rozhodneme užívat pro období normalizace i pro celé společenské zřízení v letech 1948–1989 jakýkoli termín, měl by vyjadřovat jeho kontinuitu – a fakt, který připomíná politolog Bohumil Doležal v textu pro tuto knihu: Skutečný zlom a skutečný konec sovětského režimu v Československu představuje teprve listopad 1989.

Snaha „udělat“ z normalizace jakousi mírnější formu diktatury souvisí, zdá se, ze všeho nejvíc se současností. Moderní český člověk, nespokojený s aktuální podobou politiky, frustrovaný z krize, nezakotvený ve víře ani v tradici a zmatený z toho, že „takhle si kapitalismus nepředstavoval“, se ohlíží za „starými dobrými časy“, skrz idealizaci minulosti se vymezuje vůči dnešku. Je to současně pohodlné, naivní, riskantní i politicky zneužitelné.

— *Adam Drda*

novinář, redaktor Českého rozhlasu – *Rádía Česko*

Spisovatel **Lubomír Martínek** se narodil roku 1954 v Českých Budějovicích. Absolvoval strojní průmyslovku, roku 1979 emigroval do Francie, kde se živil mj. jako sociální asistent, konstruktér, řidič, malíř pokojů, tlumočnick, stavitel a přepravce lodí a námořník. Od roku 1989 žije střídavě v Čechách a v Paříži. Vydal například knihy *Mys dobré beznaděje* (1994), *Nomands Land* (1994), *Palimpsest* (1996), *Qui pro quo* (1998), *Sine loco – sine anno* (1998) *Mezi polednem a půlnocí* (2001), *Dlouhá partie biliáru* (2004), *Olej do ohně* (2007), *Otrava krve – rozhovor s Karlem Halounem* (2009) atd. Získal několik literárních ocenění, mj. cenu *Magnesia Litera*.

JEN AŽ SE CHUMELÍ

Z průmyslovky do ČKD, pak mezi kulisáky a nakonec do světa

— Lubomír Martínek

Ocitnout se v pubertě ve válečném filmu je zážitek. Nejprve zkouška v kině na Mostu u Remagenu, vzápětí natáčení na ostro se skutečnými armádami. Kdy jindy se člověku poštěstí spílat vojákům a metat dlažebními kostkami po policajtech v oblacích slzného plynu za povzbuzování kolemdoucích? Po roce městska guerilla pozvolna přešla v zákopovou válku, v níž byli jako obvykle nepřítelem vlastní oficiři, v našem případě učitelé a ostatní pečovatelé o morální profil mládeže. Stejní kašpaři, kteří nás vyzývali k hrdinnému odboji, nás začali přesvědčovat o výhodách vstupu do Svazu socialistické mládeže. V paměti mi utkvěl profesor optiky s krásnou lví hlavou, od něhož jsem se po uchechtnutí na pozdrav „čest práci“ dozvěděl, že takové, jako jsem já, oni za revoluce na barikádách stříleli.

Bezvýchodnost volbu obživy podstatně zjednodušuje. V zemi, kde přijímací zkoušky na vysokou školu byly testem přizpůsobivosti, bylo samozřejmostí vyhnout se fakultám humanitního zaměření, které by mne bývaly byly zajímaly. Za vzděláním bylo třeba jít na stavby, do fabrik a putyk. Zapsal jsem se na strojní průmyslovku a začal zmíněná místa navštěvovat. Veteráni východní i západní fronty, političtí vězňové, vyléčení hlasatelé třídní nenávisti, vyhození profesori a doktoři ledasčeho a prakticky čehokoli tvořili pestrou galerii lidských povah a osudů. Pořád lepší než v dobách, kdy si charakter a inteligence dávaly sraz v Jáchymově. Vítězslavem Rzounkem podepsaný diplom, který dodnes zajišťuje místo na společenském žebříčku, tím člověk ovšem nezískal.

K záchraně zdravého rozumu bylo také třeba mít dobré styky s psychiatrem, aby rekrut unikl uniformě. Ty se mi navázat nepodařilo, po maturitě jsem tedy nastoupil do Českomoravské Kolben a Daněk na takzvanou pětíměsíční náhradní vojenskou službu. Skvělá příležitost nahlédnout do duše živnostníků, kteří byli do fabriky posláni v padesátých letech a máničky nesnášeli stejně intenzivně jako kádrováci, policajti a ostatní spořádaní spoluobčané. Zkušenost dobrovolné diskriminace mi byla později užitečná při obcování s jinými rasami, které své odlišující znaky ostříhat nemohou. Studená občanská válka také usnadňovala strategii přežití, protože vymlouvat se na víru či přesvědčení dokázali jen ti nejkovanější. Kolaborace s cizí mocností byla průzračně zjevná, o to pestřejší byla tehdejší i dnešní „vysvětlení“. Aktivní normalizátoři čili členové represivních aparátů a jejich přidružených organizací, znormalizovanci, jejichž spektrum sahalo od veksláků přes ustrašené chalupáře až po kuhraly, kteří by nám byli ukázali, co v nich vězí, kdyby komančů nebylo, a hrstka těch, kdo se snažili oporám režimu alespoň znepříjemňovat život. Třeba jen tím, že své opovržení vyjadřovali elegancí, srozumitelným vyjadřováním či jiným méně rafinovaným způsobem.

Když jsem měl kasárna za sebou, ukojil jsem svou ctižádost: Podařilo se mi urvat místo jevištního technika v činohře Divadla Na zábradlí. Získal jsem tím razítko do občanky, spoustu volného času, ale i přístup na výběrové akce typu tajné předváděčky zakázaných filmů v Činoherním klubu. I nějaká exilová kniha se občas dala na noc vypůjčit. Jinak jsem pouze pokračoval v návštěvách filmového klubu, koncertů, které pravidelně končily šikanou, a zejména v plundrování soukromých i veřejných knihoven, z nichž zaměstnanci zapomněli odstranit škodlivé tituly. Nalézt spřízněnou duši, s níž bylo možné promluvit ještě o něčem jiném než o nedostatkovém nebo tuzexovém zboží, nebylo nemožné, pouze obtížné. Sám jsem jich znal dobrý tucet. Sexuální přitažlivost montérek není sice vysoká, ale členky klubu přátel divadla, na které nezbyl komediant, vzaly často zavděk i kulisákem.

Toto vlídné období skončilo mým vyhazovem za jistou drobnou neochotu. Usoudil jsem, že uchlastat se mohu kdekoli, a začal jsem hledat způsob, jak z tábora nucených prací vypadnout. Podařilo se mi odsurfovát na benzinové vlně jako jeden z pěšáků akce Asanace v roce 1979. Teprve v Paříži jsem zjistil, jak mocně jsem přiotráven výpary končiny působící na všechny bez ohledu na jejich přesvědčení, a pokusil se škody odstranit, případně zamaskovat. Teprve dodatečně jsem také zjistil, jak velký náskok jsem získal před svými vrstevníky narozenými na západ od výběhu končícího ostnatým drátem. Oni si mohou dovolit luxus víry v polepšitelnost člověka. Právě proto, že za normalizace už nešlo o kejhák, ale pouze o sociální postavení a napodobeninu materiálního blahobytu, bylo možné studovat lidskou malost v celé její nahotě a obměnách. Vidět na vlastní oči, čeho jsou lidé ochotni dobrovolně se vzdát, aby svým potomkům uhladili cestu do sebeznechucení, a jak snadné je jim zkonfiskovat život, za trochu odříkání stálo. Ten, kdo nepobyl v království předposranosti, jež se podivuhodně přesně kryje s územím uvážlivosti bezmála ekonomické, si může uchovat iluze o soukmenovcích až do smrti. Ostatně někteří je hrdinně uhájili i po dvaceti letech nepřetržité podívané.

Jistě, tvrdit lze cokoli – i toho jsme každodenně svědky. Když je navíc řeč o době, která splývá s vypravěčovým mládím, nebývá k nostalgii daleko. Přesto v mých očích zůstává normalizace dobou nadprůměrně oplzlou, v níž se ukázalo, jaké jsou následky, když k úspěšné kariéře a uhájení klidu stačí jen schopnost papouškovat hovadiny. Normalizace je výstižný pojem: Je to doba, kdy se biologické přežívání stalo normou a obnažilo tak potřeby většinového voliče. Lidská malost se ukázala být stejně nevyčerpatelná jako lidská nízkost, kterou mi barvitě líčili váleční veteráni a bývalí koncentráčníci. Vulgární však neznamená neúčinné, naštěstí. Poučení z krizového vývoje je prosté: Život má člověk takový, jaký si nechá líbit, je škodlivé chtít zachraňovat druhé proti jejich vůli, s vyděrači se nevyjednává, odpouštět je chyba a na duševní úroveň má politický režim pramalý vliv. Ten, kdo strádá touhou být ostatním užitečný, musí ze sebe udělat vyrovnanou bytost, aby bylo zřejmé, co je v lidských možnostech. Ale i takový prostáček, jako jsem já, který minulost nemůže vidět objektivně, protože je jí pokřiven, který životu v Čechách nemůže rozumět, protože tu nebyl, a Francii nechápe, protože se tam nenarodil, si všiml, že rozdíl mezi normalizátory a standardizátory spočívá především ve slovní zásobě. Obyvatelé sousedních vesnic také musí nafukovat z vnějšku neviditelné odlišnosti do olbřímích rozměrů, aby nevyšlo najevo, jak si jsou podobní.